

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE KIZ RÜŞDİYELERİ

Arş. Gör. Songül KEÇECİ KURT¹

ÖZ

Araştırmanın Temelleri: II.Abdülhamid Dönemi'nde eğitim veren kız rüşdiyeleri.

Araştırmanın Amacı: Bu dönemde mevcut olan kız rüşdiyelerinin temel niteliklerinin ortaya konmasıdır.

Veri Kaynağı: Devlet Salnameleri ve arşiv belgeleri, kitaplar, makale çalışmaları ve modern araştırma eserler.

Ana Tartışma: II.Abdülhamid Dönemi'nde kız rüşdiyeleri nerelerde bulunuyordu? En önemli amaçları ne idi? Öğrenci sayıları ne kadardı? Öğretmenleri kimlerdi? Kızların okuma hevesine katkısı ne oldu? Günümüz eğitim sistemine etkileri nelerdir?

Sonuç: Genellikle İstanbul 'da bulunan Kız Rüşdiyeleri önemli miktarda kız öğrenciye eğitim öğretim fırsatı sağlamıştır. Böylece kızlar eğitim dünyasına dahil edilmiş, bu okullarda onların her açıdan iyi bir eş ve anne olmaları amaçlanmıştır. Bu okulun öğretmenlerinin bayan olması nedeniyle de kadınlar da meslek hayatına atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, kız rüşdiyeleri, mektep, inas

*Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü,
songulkurt60@hotmail.com

THE SECONDARY SCHOOLS FOR GIRLS IN PERIOD OF ABDULHAMID II

ABSTRACT

Base of Research: The secondary schools for girls which were educated in period of Abdülhamid II.

Purpose of Research: To evaluate the basic qualities of the secondary school for girls in this period.

Resources of Data: Annuals and archival documents, books and articles and modern research studies.

Main Discussion: Where were the secondary schools for girls in period of Abdülhamid II? What was the most important aim for these schools? What were the numbers of these schools's students? Who were the teachers? What were the contributions on girls' education? What are the effects of today's education system?

Conclusion: Generally the secondary schools for girls which were in Istanbul, had provided the opportunity to education for a lot of girl students. Thus, girls were included in the world of education, every aspect of their being a good wife and mother were aimed in these schools. Women have engaged in professional life because of the teachers who were women in these school.

Keywords: Education, the secondary schools for girls, school, girl.

1.GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde kızların eğitim görebildiği tek okulun sıbyan mektepleri olduğu bilinmektedir. Ancak eğitim almak isteyen idareci ve zengin ailelerin kızları için evlerinde özel dersler verilebilmiştir. Tanzimat Dönemi ile beraber Avrupa'nın etkisiyle kızlar için rüşdiye derecesinde okullar ve bu okullarda görev yapmak amacıyla da kız öğretmen okullarının açılması gündeme gelmiştir. Bu hükümlerin yer aldığı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 1869 yılında kabul edilmiş ve eğitim sisteminin en temel kanunu hâline gelmiştir.

Tanzimat Devri'nde daha çok okul açarak okul sayısını çoğaltmak hedeflendiğinden, okul binalarının elverişli olup olmadığına çok fazla dikkat edilmemiştir. Eski sıbyan mektepleri, bazı boş evler, konaklar ve benzeri yerler rüşdiye okulu yapıldığı için II. Abdülhamid Devri'nde yeniden binalar yapılmıştır. 1877- 1878 Osmanlı-Rus savaşında kaybedilen Tuna,

Bosna, Hersek ve Sofya vilayetlerinde 75- 80 rüşdiye elden çıkmış ve savaşın getirdiği mali bunalım ile bu yıllarda okullar ihmal edilmek zorunda kalmışsa da daha sonra büyük bir eğitim hamlesi başlatılmıştır. Bu devirde rüşdiyelere büyük bir katılım yaşandığından mevcut okul binaları yetersiz kalmıştır. İstanbul'daki resmî rüşdiye sayısına bakıldığında Tanzimat Devri ile II. Abdülhamid Devri arasında bir fark olmamasına rağmen öğrenci sayılarında 3- 4 kat artış olmuştur. Bu dönemde özel okullar da yaygınlaştırılarak eğitimin yükünü kısmen varlıklı insanlar tarafından karşılanması sağlanmaya çalışılmıştır. (Demirel,2002: s.55)

Tanzimat Dönemi'nde açılmaya başlayan kız okullarının sayısı II. Abdülhamid döneminde daha da artmıştır. Genel olarak rüşdiyelerdeki öğrenci sayısında büyük bir artış olmuş ve kız rüşdiyeleri vilayetlerde dahi açılmıştır. Kız okullarının esasları, ders programları, okullarda görev yapan idareci ve öğretmenlerin mahiyeti hükümetler tarafından belirlenmiştir.

2.İLK KIZ RÜŞDİYELERİ

Kızların eğitiminin gereğine inanılan Tanzimat Dönemi'nde, sıbyan mekteplerindeki kız ve erkek çocuklar birbirlerinden ayrılıp ayrı okullarda öğrenim görmeye başlamışlardı. Bu uygulama ilk kez Nisan 1847 Tâlimatı ile başlatılmıştı. Kızlara orta öğretim imkânı ilk kez Tanzimat döneminde sağlanmıştır.

İlk kız rüşdiyesi 6 Ocak 1859 tarihinde İstanbul'un Sultan Ahmet semtinde açılmıştır. Buna Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi ve Sultanahmet (At Meydanı) Kız Rüşdiyesi de denmiştir (Akyüz, 2005: s.14). II. Mahmut'un haremindedir haznedar ustası olan Cevri Kalfa'nın ölümünden sonra kalan mallarıyla yaptırılmıştır. Cevri Kalfa, II. Mahmut'u şehzade iken öldürmek için kovalayan katiller üzerine kıvılcımlı kül atarak onu ölümden kurtaran ve bu hizmetine mukabil haznedar ustası unvanını alan fedakâr bir kadındır (Kumbaracılar, 1969: s.77- 83). Maarif Nezareti, Sıbyan mekteplerinde şimdiye kadar kız-erkek karışık öğrenim yapıldığını ve bunun bazı sakıncaları olduğunu belirtiyordu. Bundan başka eğitim de istenildiği gibi yapılamıyordu. Bu nedenle kızlar için de ayrı bir okul açılıp, emin ve ehliyetli hocalar tayin edilerek öğretim yapılmasının uygun olacağı; fakat şimdilik masraflı ve kapsamlı bir girişime gitmeyip Sultanahmet'teki Cevri Usta Mektebinin kız rüşdiyesi haline getirilmesi ve burada kızlara özgü "sanayi" öğretilmesi için izin verilmesini istiyordu. (Akyüz, 2005: s.14).

1869 Nizamnâmesi de kız rüşdiyeleri ile ilgili olarak bazı esaslar getirmiştir.(27 ve 32.maddeler) Buna göre; büyük şehirlerde ahalisi sırf İslam ve yalnız İslam ve sırf Hristiyan

olan yerlerde bir kız rüşdiyesi olacak ve ahalisi muhtelif olan yerlerde ise Hristiyanlar için ayrı Müslümanlar için ayrı birer rüşdiye yapılacaktır. Bu büyük şehirlerde hane sayısının 500'ü aşması gereklidir. Öğretmenler kadın olacak, öğretmen açığı olduğu takdirde yaşlı ve bilgili erkek hocalardan yararlanılabilecektir. Kız rüşdiyelerinin tahsil müddeti dört sene olup belirtilen dersler talim olunacaktır. Bu okullara sıbyan mektebi şهادetnamesi olan kızlar imtihansız alınacak, şهادetnamesi olmayanlar ise imtihan yapılarak başarılı olanlar arasından seçilecektir. İdaresi ve tatil zamanları erkek rüşdiyeleri ile aynıdır. Nizamnameye göre kız rüşdiyelerinin idaresi Maarif Nezareti'ne verilmiştir ve tatil zamanı şöyledir: Müslüman ve gayri Müslim rüşdiye mekteplerinin tatil süresi Ağustos'un ilk haftasından üçüncü haftanın bitimine kadar yirmi iki gündür. Her rüşdiyenin Temmuz başında dersleri tatil olup on beş gün müzakereye ve Temmuz on beşinden nihayetine kadar on beş gün imtihana tahsis olunmuştur. İmtihanalardan sonra mektepler tatil olup Ağustos'un yirmi üçüncü günü tekrar açılacaktır. Müslüman rüşdiyeler için Ramazan'ın üçüncü haftası nihayetinden Şevvalin birinci haftasının sonuna kadar on beş gün ve Kurban Bayramı için bir hafta tatil yapılır. Cuma günü ve diğer özel günlerden başka tatil yoktur. Gayr-i Müslimlerin de aynı şekilde özel günlerinden başka tatil edilmeyecektir. Bütün mektepler cülûs-ı hümayûna tesadüf eden özel günlerde tatil edilecektir (Maarif-i Umumumiye Nizamnamesi).

Kız rüşdiyelerinin İstanbul dışına götürülmesi kararlaştırılmışsa da, bu uygulama II. Abdülhamid devrine kadar gerçekleştirilememiştir. 1862 yılında Kemâl Efendi'nin Nazırlığı döneminde Sultan Ahmet 'te bir İnas Mektebi açılmış ve vilayetlerde de rüşdiye mektepleri teşkilatına devam edilmiştir (Cevat,2001: s.68). Ancak kız rüşdiyelerinin gelişmesi, erkek rüşdiyelerine göre yavaş bir seyir göstermiştir. 1871'de İstanbul'da 8 adet kız rüşdiyesi ve buralarda 207 kız öğrenci vardı. Oysa o tarihte İstanbul'da 14 adet erkek rüşdiyesi ve buralarda 1421 erkek öğrenci bulunuyordu.(Kurnaz, 1991: s.10 -11).

1871 yılında İstanbul'daki kız rüşdiyelerinin sayısı sekizdir, 207 öğrencisi olup henüz tahsil müddeti tamamlanmadığı için mezun verememiştir. 1872 yılında ise 8 kız rüşdiyesinde 180 kız öğrenci bulunmaktadır (Cevat, 2001: s.115). 1873 yılında inas rüşdiyelerindeki talebe sayısı 224 olup bunlardan otuzu mükâfat-ı ûlâ ve kırk biri zikr-i cemil almışlardır. Sultan Ahmet İnas Rüşdiyesi'nden altı, Beşiktaş ve Üsküdar mekteplerinden altı kız öğrenci şهادetnâme alıp mezun olmuşlardır (Cevat, 2001: s.118).

3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE KIZ RÜŞDİYELERİ

Bu dönemde gerek resmi gerekse özel kız rüşdiyelerinin sayısının artmaya başladığını ve kızlarda okuma-yazma hevesinin yaygınlaştığını görmekteyiz. Padişah da bu konuda tüm okullara gerekli desteği sağlamış ve eğitim çalışmalarını sürdürmüştür.

Sultan II.Abdülhamid'in hükümdarlığının ilk yıllarında 1877 yılında İstanbul'da bulunan kız rüşdiyelerinin durumu aşağıdaki gibidir.(Ergin, 1941 : s.740)

Tablo 1: 1877 yılında İstanbul'da bulunan kız rüşdiyeleri

	Talebe	Muallim
Sultanahmet Rüşd.	64	4
Şehzade Rüşdiyesi	30	5
Eyüp Rüşdiyesi	24	4
İbrahimpaşa Rüşd	18	4
Aksaray Rüşdiyesi	45	5
Eskiali Paşa Rüşd.	36	4
Üsküdar Rüşdiyesi	39	4
Gülfemhatun Rüşd.	30	4
Atpazarı Rüşdiyesi	27	4

Tablo 1'e göre bu dönemde 9 kız rüşdiyesi bulunmakta ve bu rüşdiyelerde 309 talebe 38 öğretmen görev yapmaktadır. Oysa o tarihte İstanbul'da 21 erkek rüşdiyesinde 1795 öğrenci okuyordu. (Kurnaz, 1991: s.10 -11). Bu durum erkekler ile kızlar arasında okuyan öğrenci sayısı ve eğitim veren rüşdiye sayısı bakımından büyük farkın olduğunu göstermektedir. Erkek rüşdiye sayısı kızlarınkinin iki katından daha fazladır. Eğitime devam eden erkekler ise kızların yine 5 katından fazladır.

1889(1306) yılında ise İstanbul'da bulunan İnas rüşdiyeleri, muallimleri ve öğrencileri aşağıdaki gibidir (Devlet Salnamesi 1306, s.404).

Tablo 2: 1889(1306) yılında İstanbul’da bulunan İnas rüşdiyeleri, muallimleri öğrencileri

Esam-i Mekâtib	Muallim-i Evvel	Saire-i Muallimler	Adedi Şakirdan	Bu sene şهادetname alanlar
Şehzade	Hafıza Fatıma Hanım	3	50	1
Atpazarı	Münire Hanım	3	80	7
Aksaray	Emine Hanım	3	56	9
Sultanahmet	Nebiye Hanım	2	76	3
Küçük Mustafa Paşa	Seher Hanım	3	57	3
Beşiktaş	Cemile Hanım	3	40	0
Mirgün	Fitnat Hanım	3	65	0
Fındıklı	Nefise Hanım	1	57	0
Üsküdar	Hatice Hanım	2	55	3
Gülfemhatun	Münibe Hanım	2	45	10
Eyüp	Fatıma Hanım	2	46	0

Tablo 2’ye bakarak Tanzimat Dönemi’ne göre kız rüşdiyelerinin sayısından ziyade öğrenci sayılarının arttığını görmekteyiz. 1903 yılında da İstanbul ‘da 11 rüşdiye 1640 öğrenci bulunuyor ve 70 öğretmen görev yapıyor. Mirgün, Beşiktaş, Fındıklı, Üsküdar, Sultanahmet, Eyüp, Molla Gürani, Kadıköy, Fatih ve Kocamustafa Paşa’da kız rüşdiyeleri bulunmaktadır. Bu devrin sonunda Makri(bakır) köyünde bir mektep daha açılarak kız rüşdiyelerinin sayısı 12’ye çıkmıştır (Ergin, 1941: s.741.)

1327 yılı Dersaadet’te mevcut zükur ve inas resmî mekatib-i rüşdiye mekteplerinin listesinde aşağıdaki kız mekteplerinin buldukları semt ve açılış tarihleri şu şekilde verilmiştir(Devlet Salnamesi 1327: s.360).

Tablo 3: 1327 yılı Dersaadet'te mevcut zükur ve inas resmî mekatib-i rüşdiye mekteplerinin listesinden alınan kız mekteplerinin buldukları semt ve açılış tarihleri.

Esam-i Mekâtib	Mekâtib-i Semt	Tarih-i Küşadı
Sultan Ahmet	Firuz Efendi Mah. Milletşah bahçesi	1336
Leyli Nehari Kız Sanayi M	Cağaloğlu	1299
Desaadet Nehari KSM		1300
Koca Mustafa Paşa	Koca Mustafa Paşa Caddesi	1316
Fatih İnas Mektebi	Çırçır	1290
Küçük Mustafa Paşa Mektebi	Kazıçesmesi Caddesi	
Eyüp İnas Mektebi	Kızılmescit civarında	
Fındıklı Mektebi	İlyasçalı Mahallesinde	1296
Beşiktaş İnas Mektebi	Ihlamur Caddesinde	1296
Mirgün İnas Mektebi	Mirgün'de Kuru Caddesi	1298
Üsküdar Kız Sanayi M	Üsküdar	1302
Atlamataşı Mektebi	Üsküdar 'da Atlamataşı Caddesi	
Kadıköy İnas Mektebi	Kadıköy	1317
Makriköy Mektebi	Kadıköy	1316

Tüm okullarda olduğu gibi rüşdiyelere de, Maarif Nizamnamesi'nden sonra II. Abdülhamid Devri'nde köklü bir değişiklik getirilmiştir. 1869 Nizamnamesi'nin artık ihtiyaçlara cevap vermediği gerekçesiyle 1881 yılından itibaren programın değiştirilmesi yönünde raporlar yazılmaya başlanmıştır. Abdülhamid Devri'nde, tüm okullar gibi rüşdiyelerin programları da sık sık değiştirilmiştir. 1892 yılında rüşdiyeler idadiler(lise) ile birleştirilerek, öğretim süreleri 3 yıla indirilmiştir. Ancak yine de müstakil 4 yıllık rüşdiyeler İmparatorluğun çeşitli yerlerinde mevcuttur. Ayrıca bu devirde rüşdiye programına Türkçe dersi oldukça yoğun bir şekilde konulmuştur (Demirel, 2002: s.56.).

Rüşdiye mekteplerinde II. Meşrutiyet Devri'nde de yapı ve program değişiklikleri yapılmıştır. Gerek Tanzimat Devri'nde gerekse Abdülhamid Dönemi'nde rüşdiyeler ortaöğretim kademesinde yer alırken II.Meşrutiyet Dönemi'nde giderek ilköğretim kademesine

geçirilmiştir. Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 1910 yılında Meclis-i Mebusan'a sunduğu “Tedrisat-ı İbtidaîye Kanunu Layihası”nda rüşdiye okullarını ilköğretimin yüksek kısmı olarak nitelendirmiştir.

Bu tasarı ancak 1913 yılında kanunlaşabilmiş ve rüşdiyeler ibtidaîlerle birleştirilmiştir. Bu yeni duruma göre sınıf-ı metemmime (tamamlama sınıfı) olarak adlandırılan rüşdiye sınıfları ilköğretim ile ortaöğretim okulları olan idadiler arası kabul edilmiştir. Bu tamamlama sınıfları ilköğretim bilgisini tamamlar ve öğrencileri ortaöğretime hazırlar. Rüşdiyelerin ibtadilerle birleştirilmelerine rağmen Abdülhamid Devri'nde açılıp bu devirde de varlığını sürdüren yedi yıllık idadilerin ilk üç yılı rüşdiye eğitimini vermeye devam etmekteydi (Demirel, 2002: s.58).

1328 – 1329 ders yılında İstanbul vilayetinde “Mekâtib-i İbtidaîyeyi umumiye” adı altında ve erkek kız ve numune rüşdiyeleriyle birlikte ancak 62'si erkek 23'ü kız ve 2'si muhtelif olmak üzere toplam 87 mektep bulunduğu ve bu mekteplerde 6799'u erkek 4416'sı kız olmak üzere toplam 10.735 talebe okuduğu görülmektedir. Mekteplerde 285 muallim, 186 muallime bulunmaktadır (Ergin, 1941: s.1181).

3.1.İstanbul Dışında Bulunan Kız Rüşdiyelerinin Durumu

Kız rüşdiyelerinin İstanbul'da açılıp yaygınlaşmasıyla beraber 1875 yılında vilayetlerden Bosna, Girit, Konya ve Trabzon'da birer adet kız rüşdiyesi açılmıştır.(Demirel, 2002: s.55).

İstanbul dışındaki şehirlerde de ahalinin mazbatalar vererek rüşdiye ve inas mektebi ile muallimler talep ettikleri 1300(1883) tarihli belgeden anlaşılmaktadır (BOA; Y.PRK.AZJ, 7/88). Rusçuk ahali-i İslamiyesi ise bir inas mektebinin yapılmasını ve buraya bir muallime tayin edilmesini istirham etmiştir. Yine 1314 (1887) yılında Sivas'ta kızlara ait bir rüşdiye mektebi bulunmaktadır (BOA Y.EE., 131/24).Bu belgelerden yola çıkarak kızlar için rüşdiye mekteplerinin talep edilmesi, halkın kızların eğitimi konusunda duyarsız olmadığını, bu konunun önemine vakıf olduğunu göstermektedir.Ama bunu imparatorluğun geneline yaymak mümkün değildir. Çoğu bölge bu mevzuûdan bihaberdir.

1899 yılında İstanbul dışındaki kız rüşdiyelerinin öğretmen, öğrenci, hademe durumu ise aşağıdaki gibidir (Maarif Salnamesi 1316).

Tablo 4: 1899 yılında ise İstanbul dışındaki kız rüşdiyelerinin öğretmen, öğrenci, hademe durumu

Bulunduğu Yer	Bayan Öğretmen S.	Kız Öğrenci S.	Hademe
Edirne	4	93	6
Nefs-i Adana	3	137	2
Ankara	2	21	1
İzmir	2	50	1
Manisa	3	105	2
Denizli	2	66	1
Beyrut	1	14	1
Halep	2	93	1
Bursa	3	20	1
Diyarbakir	4	122	1
Selanik	5	273	1
Siroz	1	23	1
Şam-ı şerif	4	134	1
Sivas	3	147	2
Trabzon	2	67	1
Canik	1	79	1
Kastamonu	4	52	1
Kosova	2	130	1
Konya	1		1
Mamüretü-l Aziz	3	35	1
Manastır	4	46	1
İzmid	2	95	1

Tablo 4'e bakarak kız rüşdiyelerinin genellikle Anadolu'nun batısı ve Rumeli topraklarında yoğunlaştığını görüyoruz. Doğu ve güneydoğu illerinde kız rüşdiyeleri bu tarihlerde henüz bulunmamaktadır. Bugün bu bölgelerde kız çocuklarının eğitimi meselesinde yaşanan problemlerin çok eski dönemlerden itibaren var olduğunu görmek mümkündür. Batı illeri ile doğu illeri arasında halkın kızların eğitimi konusundaki düşünce farklılığı Osmanlı İmparatorluğuna kadar devam etmektedir.

3.2. Kız Rüşdiyelerinin Ders Programı

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre erkek rüşdiyelerinin programı şöyledir: (22.Madde) “Mebadi-i ulum-i dinîye, Lisan-ı Osmanî Kavaidi, İmla ve inşa, Tertib-i cedit üzere Kavaid-i Arabiye ve Farisiye, Tersim-i hutut, Mebadi-i hendese, Defter tutmak usulü, Tarih-i Umumi, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik, Mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil, ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerinden isteklilere 4. yılda Fransızca ”

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre kız rüşdiyelerinin programı ise şöyledir:“Mebadi-i ulum-i dinîye, Lisan-ı Osmanî kavaidi, Mebadi-i kavaid-i Arabiye ve Farisiye, İmla ve İnşa, Müntehat-ı edebiye, Tedbir-i menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter tutmak usulü, Nakşa medar (yardımcı) olacak derecede Resim, Ameliyat-ı hiyatiye, Musiki (mecburi değil) (Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi,23 ve 29. Madde; Cevat, 2001 s..428-430)

Kız okullarının ders programlarında din bilgisi, ahlâk, nâfi'a bilgisi, osmanlıca, hesap, sülüs ve rık'a, arapça, farsça, imlâ, tarih, coğrafya, hıyâtet (terzilik) ve nakış gibi dersler bulunması kızların da erkekler gibi eğitildiği ancak kadına özgü işler olarak kabul edilen terzilik ve nakış işlerinin de kızlar tarafından ayrıca öğrenilmesi gerektiğine inanılmasından kaynaklanmaktadır.

İbtidaîler ile birlikte 6 senelik kız rüşdiyelerinde 1899 (1316) yılında haftalık ders saatleri ve ders isimleri şöyle idi (Maarif Salnamesi 1316, s.393).

Tablo 5: İbtidaîler ile birlikte 6 senelik kız rüşdiyelerinde 1899 (1316) yılı haftalık ders saatleri ve ders isimleri

	Birinc i sene	İkinci Sene	Üçüncü Sene	Dördünc ü sene	Beşinci Sene	Altıncı Sene
Elifba ve şifahi malumat	18	0	0	0	0	0
Kur'an-ı Kerim maatecvîd	4	6	5	3	2	1
Ulumu dinîye	0	2	2	2	2	2
Kıraat	4	4	4	2	1	1
İmlâ	4	4	3	2	1	1
Kitabet	0	0	0	0	1	1
Kavaid-i Lisan-ı Osmanî	0	0	2	2	1	2
Arabî	0	0	0	0	2	2
Farisî	0	0	0	0	1	1
Hüsn-i hat	0	2	2	1	1	1
Dürüs-i eşya ve malumat-ı nafia	2	2	2	1	1	1
İdare-i beytiye	0	0	0	2	2	2
Ahlak	0	0	0	1	1	2
Hifz-ı sıhhat	0	0	0	0	1	1
Hesap	2	2	2	2	1	1
Coğrafya	0	0	0	2	2	2
Tarih	0	0	0	2	2	1
Elhüneri	2	2	2	2	2	2
Yekun	18	24	24	24	24	24

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 29 Mart – Nisan 2012

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Tablo 5'teki ders programına göre ilk yıllarda okuma yazma ve temel dini bilimlerin daha sonraki yıllarda ise bunlara ek olarak pozitif bilimlerin öğretildiğini görmekteyiz.

Bu dersler içerisinde kızlara özgü olanlarını ayrıntılı olarak ele alırsak; dördüncü seneden itibaren haftada iki saat okutulan İdare-i beytiyye dersinde: mesken, esas-ı beyt, muhafaza-i mesken ve esas usul-u tashin (odun, kömür soba vs. için edilecek ihtiyatlar) usul-u tenvir (çıra, mum, zeytinyağı vs.) elbise gibi eşyaların tamiri, muhafazası, yıkanması, lekeleri çıkarma, dikişçilik öğretilirdi. Beşinci sene ise et balık, hamur, nişasta, şeker, kahve, çay, şurupların muhafazası ve el-dudak çatlaklarının pomadı, misvak, diş fırçası, diş tozu ve bir aileye lazım olan ilaçlar öğretiliyor. Altıncı sene ise haneye ait tababet (doktorluk) ve hıfz-üs sıhha, ev hanımının vezaif-i ahlakıyyesi öğretiliyor (Maarif Salnamesi, 1316: s.418 -420)

1902 yılında Maarif Nezaretinin yayınladığı ders cetvelinde de inas rüşdiyelerinde haftada iki defa el hünelerinin gösterileceği belirtilmiştir (Bilcümle Mekâtib Ders Cetveli, 1320: s.4.). El hünelerleri dersinde ise birinci sene, zincir örgüsü, uygulama, hesap nakışın örme verevi, ikinci sene; örgünün envai, baskı (mendil,gömlek vs.) aşırma (ili kumaşı bir araya getirip dikmek) tersli yüzlü oyulgama,hesap nakışın cem'i, yama dikmek, örmek,üçüncü sene; çeşitli dantel ve kaneviçe işleri, dördüncü sene; örgü file, dantel, makine, fisto tel işlemesi,beşinci sene; pesend, pul ve tartı ile işlemek,dival,sarma gömlek ve saire işlemek fisto ve marka çeşitleri, çuha iplikasını makine ile dikmek, altıncı sene ise; iğne ve etanın envai, biçilinin envai, tül üzerine dantel makine ile dikmenin envai öğretilirdi (Maarif Salnamesi, 1316: s.433 -434).

1889 yılında bütün kız ve erkek rüşdiyelerinde haftada okutulacak ilim ve fen dersleri ise aşağıdaki gibi belirlenmiştir (Maarif Salnamesi 1316, s.435).

Tablo 6: 1889 yılı bütün kız ve erkek rüşdiyelerinde haftada okutulacak ilim ve fen dersleri

Esam-î Dürus	Birinci Sene(Haftada)	İkinci Sene(Haftada)	Üçüncü Sene(Haftada)
Maa Tecvid Kur'an-ı Kerim ve Ulûm-i Dinîye	3	2	2
Türkçe	7	6	4
Arabî	1	2	2
Farsî	0	1	2
Fransızca	0	0	3
Hesab	2	2	2
Hendese	0	0	1
Coğrafya	2	2	2
Tarih	0	2	2
Ma'lûmât-ı Nâfia	1	1	1
Hüsn-ü hatt	1	1	1
Resm	1	1	1
Yekûn	18	20	23

Daha sonraki yıllarda inas rüşdiyelerinde piyano ve yabancı dil derslerinin okutulduğu görülmektedir. Mesela Antalya İnas Rüşdiyesine bu dersleri okutmak ve aynı zamanda müdür-ü sânilik görevini yerine getirmek üzere 1335(1917) hicri yılında tayinler yapılmıştı (BOA, DH.UMVM ,68/54). Bu görev için de 1500 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır.

II.Abdülhamid dönemi hususi mekteplerin de önemli ölçüde gelişme gösterdiği ve Türk kültürüne hizmet ettiği bir dönem olmuştur. Çünkü bu dönem devletin çalkantılar içinde bulunduğu ve birçok mesele ile aynı anda uğraşmak zorunda kaldığı bir dönemdir. Ekonomik bakımdan da devletin zor durumda bulunması yeteri kadar mektep açamamasına neden olmuş bu da hususi mekteplerin açılmasına neden olmuştur. Hususi kız rüşdiyeleri çeşitli şirketler ve cemiyetler tarafından, İttihat Mektepleri, Osmanlı Mektepleri vb adlarla batı modelinde ilk, orta ve lise düzeyinde paralı, gündüzlü ve yatılı okullar şeklinde açılmıştır. Bunlar sadece kız

öğrenciler için olabileceği gibi erkek ve kızların birlikte eğitim görmeleri için tahsis edilen okullar da olabilir.

Bilhassa İstanbul'da varlıklı Müslümanların ve onların da içinde oturdukları semtlerde yirmişer otuzar odalı konaklar kiralanarak işe başlanmıştır. Bu mektepleri açanların çoğu memur, asker ve ilmiye sınıfına mensup kişilerdi. Zaten gerek resmi ve gerek hususi mekteplerde ders verenlerin çoğu da bu memurlardan oluşuyordu (Ergin, 1941, s.758 -759).

Hususi mektepleri bir kişi açmayıp, çoğu kere birkaç kişi bir araya gelerek kimisi nakdini, kimisi ilmini, kimisi de idare kabiliyetini ortaya koymuşlardır.

1316 yılı Maarif Salnamesinde hususi ibtidai-rüşdi derecesinde bulunan kızların da eğitim gördüğü hususi rüşdiyelerin isimleri verilmiştir. Bunlardan en önemlileri olan Mektebi hamidi'de 69, Şemsülmaarif'te 47 Mekteb-i Osmani 'de 37, Şemsülmekatib'de 35, Hadıka-ı Marifet'te 95, Teşvikiye'de 70, Müşrik-i füyuzat'da 25, Asrı terakki'de 62, Darülfırfan'da 20, Necm-i terakki'de 50 kız öğrencinin eğitim aldığı görülmektedir (Maarif Salnamesi 1316, s.799 vd.). Bunun dışında başka adlarla hususi rüşdiyeler açılmıştır. Bu okullar çok uzun ömürlü olmasa da tarihimizde kızların eğitimi konusunda katkı sağlamış önemli kurumlardan olduğu için burada sadece kısaca değinmenin faydalı olacağını düşündük. Bu konu daha ayrıntılı olarak ele alınması gereken bir konudur.

II. Meşrutiyet dönemi ise, rüşdiyelerin genel olarak yıkılış dönemi olmuştur. Bu dönemde rüşdiye, ilkokul çıkışlıların bilgilerini tamamlayan ve onları orta öğretime hazırlayan bir yüksek ilkokul durumuna gelmiştir. Bu öğretim kurumu önce ıslah edilmek istendi. "Numune Rüşdiyeleri" adı altında örnek kurumlar kuruldu. Fransızca, Türkçe ve pratik derslere ağırlık vermeyi amaçlayan bu kurum, tüm Osmanlı unsurlarını bünyesinde toplamayı amaçlıyordu. 1913 yılı "rüşdiye" adlı öğretim kurumlarının sonu oldu. Önce 29 Askerî Rüşdiye Maarife devredildi. "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-u Muvakati" yayınlanınca ve rüşdiyeler, ibtidailer içinde eritildi. 1910 yılında 458 erkek, 80 de kız rüşdiyesi vardı.

3.3.Kız Rüşdiyelerinin Öğretmenleri

1869 Nizamnamesine göre kız rüşdiyelerinin ikiden dörde kadar muallimesi olacak ve bunlardan başka terzilik ve musiki dersleri için de birer hoca bulunacaktı Ayrıca birer mubassır ile bevvabı bulunacaktı (30.madde)(Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi; Cevat, 2001: s.430).

İlk kız rüşdiyesinin açıldığı 1859 tarihinde İstanbul'da 13 erkek rüşdiyesi vardı. Erkek rüşdiyelerindeki öğretmen sayısı 1 -6 arasında değişirken, ilk açılan kız rüşdiyesinin öğretim kadrosunda 2'si erkek, 1'i nakış hocası hanım olmak üzere toplam 3 öğretmen bulunmaktaydı. Kız rüşdiyelerinde kadınların yöneticilik yaptıklarına dair ilk kayıt 1871 -72 tarihlerine aittir. Beşiktaş'ta bir İnas Rüşdiye Mektebi'nin bulunduğunu (BOA ,DH.MUI., 87/-1/:18.) ve bu tarihte Fatma Hanım'ın da bu okulun müdiresi olduğunu görmekteyiz. Kız rüşdiyelerinde nakış dersi dışındaki derslere giren hanım hocalara ilk kez 1873 tarihinde rastlamaktayız (Kurnaz, 1991: s.10.)

Kız rüşdiyelerinin açılışının ardından bu okullarda ders verecek bayan öğretmen ihtiyacı gündeme gelmiştir. İşte bu ihtiyacı karşılamak için 1869 yılında Darümuallimât'ın açılmasına karar verilmişti. Dârümuallimât'ın ilk mezunları olan Fahriye, Münire, Fatma Nigar, Zehra ve Hatice hanımlar, aynı zamanda eğitim tarihimizde resmî okuldan yetişerek görev alan ilk hanım öğretmenlerdir(Ergin, 1941: C.II, s.383).

1870 yılında İstanbul'da 9 kız rüşdiyesi ve buralarda 311 kız öğrenci okuyordu. Bu dönemde kız rüşdiyelerinde görev yapan öğretmenlerin çoğu erkekti. Okul yöneticileri de pek tabii erkekti. Ancak 1287(1870) tarihinde Beşiktaş Kız Rüşdiyesi'nin müdiresi olarak Fatma Hanım görüldüğünü yukarıda belirtmiştik. Demek ki, Fatma Hanım 3 Nisan 1870'den önce müdürlüğe atanmıştır. Yalnız, Fatma Hanım tek başına okul müdürü değildir. Onun sadece okul yönetici kadro içinde bulunduğu anlamına geliyor. Çünkü okul muallim-i evveli olarak Mehmet Müşfik Efendi, Muallim-i Sanisi olarak da Mehmet Efendi görülüyor. Onların da yönetim görevi vardır. (Akyüz, " Tanzimat'tan Cumhuriyete..." ,2001: s. 59.)

Erkek olsun kız olsun rüşdiye mekteplerinin en üst düzey yöneticisi mutlaka 'müdür' ünvanını taşımamaktadır. 21 Eylül 1870 tarihli Umûm Mekâtib-i Rüşdiye Nizamname-i Dahilisi bir yasal belgeyle bu husus düzenlenmiştir. Buna göre yalnızca Darülmaarif adındaki farklı bir yeri olan rüşdiye mektebinin müdürü vardır. Bunun dışındaki tüm rüşdiye mekteplerinin yönetimi Muallim-i evvellere bırakılmıştır. Buradan yola çıkarak Beşiktaş Kız Rüşdiyesinde müdirelik görevini yapan Fatma Hanım'ın okulun en üst düzey yöneticisi olmadığını söyleyebiliriz.

1879 yılında İstanbul'da bulunan kız rüşdiyeleri, muallim-i evvellerinin adları, öğrenci sayıları aşağıdaki gibidir(Akyüz, " Tanzimat'tan Cumhuriyete..." , 2001: s.59.-60)

Tablo 7: 1879 yılında İstanbul’da bulunan kız rüşdiyeleri, muallim-i evvellerinin adları, öğrenci sayıları

Evvelinin Adı	Kız öğrenci sayısı	Muallim sayısı	M
Sultanahmet Rüşd.	65	3	Fatma Hanım
Şehzade Rüşdiyesi	40	4	Nebiye Hanım
Eyüp Rüşdiyesi	25	3	Seher Hanım
Fındıklı Rüşdiyesi	25	3	Hatice Hanım
Aksaray Rüşdiyesi	50	3	Rüveyde Hanım
Eskiali Paşa Rüşd.	20	3	Za’fer Hanım
Üsküdar Rüşdiyesi	40	3	Hatice Hanım
Gülfemhatun Rüşd.	35	3	Münibe Hanım
Atpazarı Rüşdiyesi	42	3	Münire Hanım

29 Aralık 1880 tarihinde ilan edilmiş olan tebliğe göre, ibtidaî mekteplerindeki muallimlerin alacakları ücret öğrencilerin sayısına göre olduğu için muallimler çok az maaşları nedeniyle gayretle çalışmıyor, usul-i cedide göre eğitim yapılması istenen mekteplere de ehil muallimler gönderilemediğinden bu durum rüşdiye mekteplerinde de ilerlemeyi engelliyor. Bu yüzden rüşdiye mekteplerine Kur’an- kerim ve tecvid ile mebadi-i ulum-ı dinîye tahsil eylediğine dair Mekâtib-i ibtidaîye şهادetnâmesi olmayanların rüşdiye mekteplerine kabul olunmamaları kararlaştırılmıştır (Cevat, 2001: s.186)

Osmanlı Devleti’nde görev yapan muallimelerin çeşitli şekillerde ödüllendirildiklerini de görmekteyiz. Mesela Halep İnas Rüşdiyesinde görev yapan Huriye ve Ayşe Hanımlar şefkat nişanı ile ödüllendirilmiştir (BOA., İ.TAL. 367/1323/R-096). Devletin görev yapan muallimleri ödüllendirmesi tabii ki onları teşvik etmiş ve gayretlendirmiştir.

19 Eylül 1881 ‘de Beşiktaş İnas Rüşdiyesinin ödül töreninde valideleri hazır bulunmuş, okulun muallimleri Mevhibe ve Aişe hanımlar birer konuşma yapmışlardır ki bu konuşma hanımlar tarafından yapılan ilk konuşmadır(Cevat, 2001: s.191).

Muallim-i evveli Emine Hanım, Muallim-i saniyesi İzzet Hanım, nakış muallimesi Emine Hanım, mubassıra Firuze Hanım, bevab Said Ağa ve talebe sayısı ise 113’tür(Erzurum Vilayet Salnamesi 1316, s.236).

1889 tarihlerde hususi mekteplerde de bayan öğretmenlerin görev yaptığını görmekteyiz. Mektebi Hamidiye'nin İnas kısmında altı bayan bir erkek ,102 öğrenciye hizmet vermektedir. (12'si ücretsiz) Şemsül-Mekatib'' Kabataş'da inas kısmında iki bayan öğretmen, Hadıka-i Marifet (Kasımpaşa'da), üç bayan öğretmen, Mekteb-i Teşvikiye (Kasımpaşa)'de 1 bayan öğretmen, Müşfik-i Fuyuzat (Beyoğlu)'da 2 tane, Halile-i Mahmudiye (Kadıköy)1 tane bayan öğretmen görev yapmaktadır. Elishleri ve nakış derslerine girmektedirler. Salnamede bu okullardaki kız öğrenci sayısı ise belirtilmemiştir (Maarif Salnamesi1316).

1318(1901) yılı salname kayıtlarına göre Erzurum İnas Rüşdiye Mektebinde görev yapan muallim ve muallime ve hizmetlilerin isimleri ise şöyledir: Muallim Abdültayyib Efendi, Hüsn-ü hat muallimi Mahmut Asım Efendi, nakış muallimesi münhal, mubassıra Firuze Hanım, bevab Said Ağa'dır. Bu okuldaki öğrenci sayısı ise 93 'tür (Erzurum Vilayet Salnamesi, 1318).Bu durum Anadolu dahi kız rüşdiyelerinde bayanlara görev verilmek istendiğini ancak yetişmiş öğretmene ihtiyaç duyulduğunu; bu yüzden de erkek öğretmenlerin derse girdiğini göstermektedir. İstanbul veya Anadolu fark olmaksızın her yerde öğretmen ihtiyacının yaşandığı bir gerçektir.

Tablo 8:1316(1899) yılında İstanbul'da bulunan kız okullarındaki öğrenci, erkek ve bayan öğretmen sayısı şöyledir: (Maarif Salnamesi, 1316: s.675- 679).

Okul İsimleri	Erkek Öğretmen sayısı	Bayan öğretmen sayısı	Kız öğrenci sayısı
Nehari Kız Sanayi Mektebi (Aksaray)	5	14	147
Üsküdar Kız Sanayi Mektebi	5	13	152
Mirkos İnas Rüşdiyesi	1	6	131
Beşiktaş Rüşdiyesi	1	7	213
Fındıklı İnas Rüşdiyesi	1	5	120
Üsküdar İnas Rüşdiyesi	1	5	131
Sultanahmet İnas Rüşdiyesi	1	7	245
Eyüb İnas Rüşdiyesi	1	5	180
Molla Gürâni İnas Rüşdiyesi	1	6	124
At Pazarı İnas Rüşdiyesi	1	6	214
Küçük Mustafa Paşa Rüşdiyesi	-	5	230
Yekûn	18	79	1887

Kız öğretmen okullarının açılıp mezunlar vermelerinin ardından kız rüşdiyelerinde çalışacak bayan öğretmenler ihtiyacı kısmen de olsa giderilmiştir. Böylece kadınlarımız çalışma hayatına da girmişlerdir. Bugün hala çoğu kişiye göre öğretmenlik bayanlar için en ideal meslektir.

4. SONUÇ

II. Abdülhamid eğitimin önemine inanan ve sadece İstanbul ile sınırlı kalmaması gerektiğini düşünen bir hükümdardır. Bu amaçla O'nun döneminde müthiş bir okullaşma hareketine girişilmiştir. Memleketin her köşesinde çeşitli adlarla ve farklı amaçlarla eğitim kurumları açılmıştır. Ülke genelinde öğrenci sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu okullardan biri de kız rüşdiyeleridir. Gerek resmi gerekse özel rüşdiyelerin sayısı ve buna bağlı olarak öğrenci sayıları da oldukça artmıştır. Okullarda kızlara özgü dersler konarak onların hem iyi bir ev yöneticisi hem de bir anne ve eş olmaları amaçlanmıştır. Zaman zaman rüşdiyelerin ders programlarında ve öğrenim sürelerinde değişikliklere gidilmiştir. Genel olarak kız rüşdiyeleri İstanbul ve çevresinde yoğunlaşmıştır. Kadın öğretmenlerin rüşdiyelerde çalışması aynı zamanda kadınların meslek hayatına batıdan farklı olarak öğretmenlikle girmesini sağlamıştır. Kız rüşdiyelerin ders programlarında ve öğrenim sürelerinde sık sık değişikliklere gidilmiştir. Bir süre sonra da diğer eğitim kurumları içerisinde eritilmiştir. Osmanlı Devleti'nin sivil eğitim konusunda yapmış olduğu en önemli hamlelerden biri olan kız rüşdiyeleridir. İmparatorluğun yıkılmakta ve parçalanmakta olduğu ve hemen her kurumun yıpranmış olduğu bir dönemde eğitim tarihimizdeki görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Maddi imkansızlıklar, yöneticilerin sürekli değişen politikaları, halkın kızların eğitime ilgisizliği nedeniyle mükemmel kurumlar olduğunu söyleyemeyiz. Ancak yine de devletlerin kalkınmasında kızların eğitilmesi gerektiğinin anlaşıldığının en önemli kanıtıdır ve modern ilk kız okullarının temelini oluşturmaktadır. Kız rüşdiyeleriyle beraber Kız Öğretmen Okulları, ardından kız idadileri ve sultanileri ve nihayet kızlar için yüksek okul imkanı sağlamıştır. Ancak bunlar çok uzun ömürlü olmamış, I. Dünya Savaşı ve diğer sebeplerden dolayı çoğu kapanmıştır. Ancak ayakta kalabilenler bu gün Cumhuriyet kurumlarının en köklü olanları içerisinde yerlerini almışlardır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (2005), *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö.1000-M.S.2004)*, Ankara
- Akyüz, Y.(1999). ‘‘Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetiřmesi ve Meslek Hayatı’’, *Millî Eğitim*, 143(12-32)
- Akyüz, Y.(2001), Tanzimattan Cumhuriyete Okul Yöneticiliğinde Dönüşümler ve Kadınların Okul Yöneticilięi, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı 207
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi*
- Cevat, M.(2001). *Maarif-i Umûmiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, Ankara
- Demirel, M.(2002). ‘‘Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri’’ *Türkler*, C.XV, Ankara
- Devlet Salnamesi* (1305, 1306, 1327)
- Ergin, O.(1941). *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul , C.II-III-IV
- Kumbaracılar, S.(1969)’‘İlk Kız Okullarımız Nasıl Kuruldu?’’, *Hayat Tarih Mecmuası*, S:1 -4
- Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839- 1923)*, Ankara
- Maarif–i Umûmiye Nezaretine Merbut Bilcümle Mekâtib Ders Cetveli*, (1320).İstanbul
- Maarif Salnamesi* (1316, 1317)
- Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi*,(1869). Matbaa-ı Amire